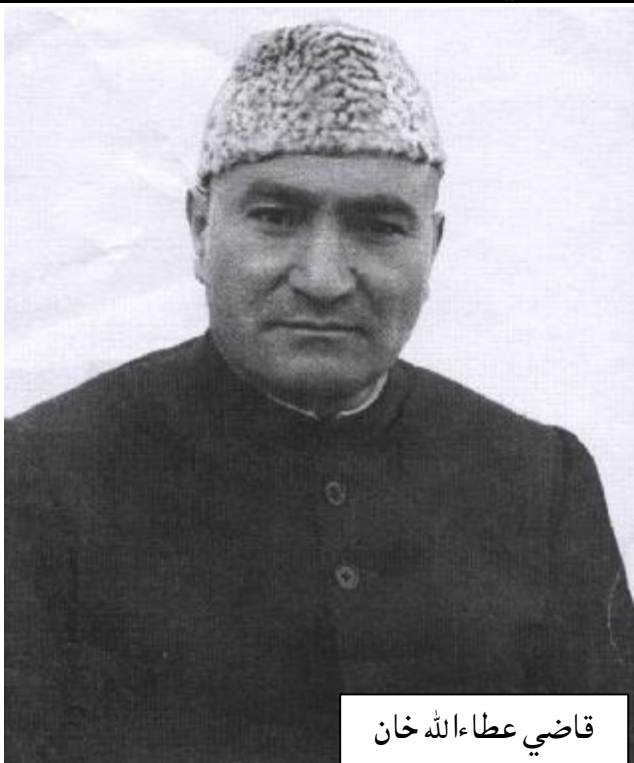

قاضي عطاء الله خان

تاريخ جوړونکے - تاريخ ليکونکے

سرمحقق عبداللہ بختاني خدمتگار

قاضي عطاء الله خان

خدمتگار او د قلمي خدماتو په نړۍ کې تکره مؤرخ ؤ.

هغه د قاضي نصرالله خان دوهم زوئى ؤ. د پېښور په تاكال کې او سېده. «قاضي» ئې کورنۍ لقب ؤ، ديني مروج علوم ئې له خپل پلاره لوستي وو، په ښوونځيو کې ئې هم زدکړه کړې وه او

د بشري تاريخ د پېړيو په پوريو کې ځينې کسان داسې تېر شوي او اوس لا هم شته چې هغوي تاريخ جوړوي. د نړۍ د يو هېواد يا يوې سيمې د ټولني د تاريخ په اوبستونونو، بدلونونو او پرمختگونو کې د هغوي فکر، وېنا او عمل مثبت رول لري. دا تاريخ جوړونکي شخصيتونه دي. ځينې کسان بيا د نړۍ، يو هېواد يا يوې سيمې د ټولني بدلون او پرمختيا، د هغې د تاريخ جوړوونکو هلې ځلې او د عادي خلقو حالات ليکي او خپلو پردو، اوسنو او راتلونکو نسلونو ته ئې سپاري. دا تاريخ ليکونکي پوهان يا مؤرخين دي. ځينې ښاغلي بيا د ټولني د شرايطو په بدلون او ترقي کې هم فعاله څرگنده اغېزناکه برخه اخلي او هم ئې تاريخ ليکي. دا نادر کسان تاريخ جوړونکي تاريخ ليکونکي دي.

جناب قاضي عطاء الله خان په لر او بر افغان کې، يو دغسې دانشمند سياست کار، ټولنيز او ملي څېړندوئى مؤرخ ؤ چې هم تاريخ جوړونکى ؤ او هم تاريخ ليکونکى. دغه حقوق پوه (وکيل) دانشور، د سياسي او ټولنيزو هلو ځلو په ډگر کې خدائي

د پېرنگيانو د «رولټ بل» په مقابل كېنې خلق پارېدلي وو. حكومت د مارشل لا اعلان كړې و. د افغانستان او پېرنگيانو ترمنځ د جگړې د پېلېدو په درشل كېنې، د لرې برې پښتونخوا د روښان فكرانو، وطنپالو او په عدالت او آزادۍ مټينو خلقو ترمنځ عملاً روابط موجود وو. د پېښور د «عاشق» مېوه خرڅونكي په شان د تاريخي هېواد عاشقانو به د كابل پېغامونه او كاغذونه د پېښور مخكېنو عناصرو ته رسول...

د دغسې تاوچنې تودې هوا د رڼا او تودوخې په برکت د ځوان تعليميافته حقوق پوه قاضي د زړه او ذهن په كرونده كېنې د ملي آزادۍ د سياسي زړې زرغونېده او سر ئې وچتوو.

په هم دې كال د افغانستان د خپلواكۍ اعلان وشو. په بل كال 1920 كېنې د هندوستان د خلافت كمېټې له خوا د هجرت اعلان وشو. له برطانوي هند څخه د پېر ځوانان، افغانستان ته په هجرت راغلل. د خان عبدالغفار خان خوبه نه وه چې د دې هم راشي، مگر د نورو ملگرو له خوا مجبور شو. د شېقدر او آزادو قبائلو په لار جلال اباد او بيا كابل ته راغې. څه موده اوسېدو، د اعلي حضرت امان الله خان غازي، محمود طرزي، سردار محمد نادر خان، سردار محمد هاشم خان، عبدالهادي داوي او ځينو نورو مشرانو سره د ملاقاتونو نه وروستو، د جلال اباد او بيا د آزادو قبائلو په لار بيرته پېښور ته لاړو او په نوي طرز د يوې ټولنيزې اصلاحي انقلابي ډلې د جوړولو تكل ئې وكړ.⁽³⁾ لكه چې په خپله په دې باره كېنې ليكي:

غالباً په 1918 كال كېنې ئې د عليگره له پوهنتون څخه د وكالت (حقوقو) برې ليك واخيست.

بيا د مردان په سيمه كېنې ئې د وكالت كار كاوه. د سيمې او نړۍ د سياست بهير ته هم متوجه و. په 1919 كال قاضي صاحب په هغه لويه جلسه كېنې برخه واخستله چې د هشنغر اتمانزو كېنې د فخر افغان خان عبدالغفار خان په بلنه د برطانوي هند د استعماري حكومت د (رولټ بل) په خلاف جوړه شوې وه او د هم هغې ورځې او هم هغې جلسې څخه، د قاضي صاحب په ذهن كېنې ملي سياسي فكر په خوزېدو شو.⁽¹⁾

د ذكر شوې جلسې په باره كېنې فخر افغان خان عبدالغفار خان ليكلي دي:

د اتمانزو دې جلسې په پښتنو اور ولگولو او ښه جوش او خروش ئې پېدا كړو. بله جلسه په تاكال كېنې د ارباب رضا خان له طرفه مقررې شوه. ټوله علاقه ئې خبره كړې وه. مونږ ته ئې هم بلنه راکړې وه. د جلسې په ورځ سحر وختي مونږ ورو روان شو، د سردرياب د پله نه پورې وتلو. «عاشق» د پېښور د ښار مېوه فروش په ټانگه كېنې سور مخې له راغې اشاره ئې وكړه. ټانگې مو ودرولې راکوز شو. زه، عباس خان، بائي جان او احمد استاذ ئې بيل كړو او راته ئې ووي چې د افغانستان او پېرنگيانو جنگ شروع شو. بېگا په ټول ملك كېنې د مارشل لا اعلان شو د دې د تاكال جلسه بنده شوه او د افغانستان له طرفه كاغذونه ما راوړي دي، دا واخلي او په ملك كېنې ئې وپېښئ...⁽²⁾

د بیرته جاري کولو کوشش مې کولو چې پېرنگيانو د جنگ په زمانه کې بندې کړې وې.⁽⁴⁾

ښائي چې خان عبدالغفار خان د دې کال 1920 په ترڅ کې د دې لورې بنیادي کار د عملي کولو په بندوبست او د لومړنيو ملگرو د پېدا کولو په هڅه کې و او ښائي چې په دې لړ کې قاضي صاحب ئې هم تر نظر لاندې و او له ښه مرغه داسې قصه پېښه شوه چې بابا وائي:

"د 1920 آخرنۍ مياشتې وې چې په عليگره کې په مسلم يونيورسټۍ کې څه تقريب و. زه او زما دوست قاضي عطاءالله خان ئې هم بللي وو، مونږ دواړه عليگره ته لاړو."⁽⁵⁾

د دې سفر په فارغو وختونو کې د سياسي، ملي او ټولنيزو خبرو اترو څومره ډېره ښه طلائي موقع؟

ډېر زرخنده خان عبدالغفار خان او ملگري ئې د آزادو مدرسو او يو اصلاحي ټولنيز انجمن د جوړولو کار پېلوي، په خپله ليکي:

"مونږ په 1921 کال کې د دوستانو په مرسته په اتمانزو کې د آزاد سکول بنياد کېښوده چې په دې سکول کې قاضي عطاءالله، ميا احمد شاه، حاجي عبدالغفار خان، محمد عباس خان، عبدالاکبر اکبر، تاج محمد خان، عبدالله شاه او خادم محمد اکبر زما ملگري وو."⁽⁶⁾

تاسې لطفاً توجه وکړئ چې د خان عبدالغفار خان د سياسي کار د دې فرهنگي بنياد جوړوونکو ملگرو په فهرست کې قاضي لومړنۍ شخص دے. دې سره سم بابا ليکي:

د افغانستان او آزادو قبائلو حالت چې مې وليدو او پنځلس کاله مې په هندوستان، قبائلو او افغانستان کې غرزې پرزې وکړې، نو په دې نتيجه ورسېدم چې انقلاب د منډې کار او دومره آسان څيز نه دے. انقلاب د سرې سينې کار دے. انقلاب علم او پوهه غواړي. انقلاب عالمان او پوهان غواړي چې د پوهې سره قام وروزي او انقلاب ته ئې آماده کړي. ته گوره چې زمونږ جذباتي ملگري په څومره جوش راوتلي وو. ټول لارل خواره شول. نو کېښاستم د خان سره مې ښه فکر وکړو زه په دې نتيجه ورسېدم چې زمونږ د قام نه تجارت خوا ته توجه شته، نه د صنعت خوا ته، نه د زراعت خوا ته او نه د تعليم خوا ته. د بلې خوا نه په رسمونو رواجونو کې تر غوږونو پورې ډوب دي. په خانه جنگيو اخته دي، داسې قام انقلاب نه شي کولای او دا قام د دې بلاگانو نه خلاصول پکار دے چې سياسي شعور په کې پېدا شي او دا کار پرامنه فضا غواړي.

تر دغه وخته پورې زه په دې عقیده وم چې دا ټول کارونه انقلاب غواړي. تشدد راته د انقلاب نژدې او کاميابه لار ښکارېده خو د تجربې نه وروستو راته معلومه شوه چې د جنگ په وخت کې اسونه نه تيارېږي نو ځکه مې اراده وکړه چې خپل کلي ته واپس کېږم او د عدم تشدد د اصولو په بنا به کار کوم. اول به د انقلابي اشخاصو د تعليم او تربيت د پاره قومي مدرسې جوړوم نو ځکه اتمانزو ته راغلم. زه چې له هجرته بيرته راغلم د هغو مدرسو

حامي او د خان عبدالغفار خان بنسټ لاس و او حزب سره ئې ډېرې مادې او معنوي مرستې كولې. د خدائي خدمتگارو حزب د هند د نيمې وچې د فعال او قوي حزب، د هند ملي کانگرس سره په اتحاد كېنې د هند د آزادۍ د پاره په ډېره سنجيدگۍ پرله پسې مبارزه كوله. آخر پېرنگې مجبور شو چې د خلقو او احزابو د قناعت د پاره يو څه «اصلاحت» ومني. خان عبدالغفار خان په دې ارتباط ليكلي دي:

"په دوه ويشتم دسمبر په پېښور كېنې يو لوتې دربار و چې هغه كېنې هم د ريفارم د خبرو تجويز و. ډاكټر خانصاحب له او مال له لاس صاحب دعوت نامې رالېږلې وې. ما او قاضي عطاءالله او ډاكټر په دې خبرې وكړې چې تلل پكار دي كه نه؟ زه خو ناجوره وم، لېكن په دې فېصله وشوه چې په داسې حالت كېنې چې حكومت لگيا دے، په خدائي خدمتگارو ظلمونه كوي، نو تلل پكار نه دي او مونږ هغې له لاس نه شو."⁽¹¹⁾

د 1931 د دسمبر په 24 مه د پېښور د «لوتې دربار» نه دوه ورځې وروستو د شپې له خوا خان عبدالغفار خان، د هغه ورور ډاكټر خانصاحب، قاضي عطاءالله خان او سعدالله خان د ډاكټر خانصاحب زوئې د پېرنگې د حكومت له خوا ونيول شول. د برطانوي هند ځان له ځان له زندانونو ته واستول شول او هلته په ځان له ځان له كوتو كېنې بنديان كړې شول. د ستونزو او كړاوونو نه ډك ژوند و. خان عبدالغفار خان وائي چې ماته به د هرې مياشتې په سر كېنې ډپټي كمشنر راغې او زه به ئې

"د مدرسې تر څنگه مونږ د پښتنو د غلطو رسمونو رواجونو د اصلاح كولو، د تشدد نه د منع كولو او پكېنې د قامولۍ د مينې او محبت د پېدا كولو په غرض د اصلاح الافاغنه په نامه يو انجمن جوړ كړو"⁽⁷⁾ د دې انجمن د موسساتو په فهرست كېنې هم د «قاضي عطاءالله خان د مردان» نوم ثبت دے.⁽⁸⁾

د اولسي مدرسې او د انجمن اصلاح افاغنه د جوړولو له لومړيو نېټو بيا د قاضي تروفاته پورې هغه د دې ملي تحريك يو تكړه او فعال غړې پاتې شو دے.

په پېښور كېنې د خلافت د تحريك د پښتونخوا د څانگې د كمېټۍ د مشرتوب په سرد دوو گروپونو ترمنځ اختلاف و، آخر جوړه په دې راغله چې خان عبدالغفار خان دې د دې كمېټۍ مشروي. د دې تحريك د فعاليتونو په سر خان عبدالغفار خان د 1921 كال د دسمبر په 17 مه د پېرنگې حكومت له خوا ونيول شو او درې كاله ئې په مختلفو زندانونو كېنې شپې سبا كولې.⁽⁹⁾ او قاضي صاحب په دې موقع كېنې د برطانوي حكومت رسمي ملازمت پرېښود.⁽¹⁰⁾

د بابا د آزادۍ نه څه موده وروستو په 1928 كال د هغوي له خوا «پښتون» مجله تاسيس شوه په دې مجله كېنې به د پښتنو د تاريخ په باره كېنې د قاضي صاحب مقالې خورېدلې.

په 1929 كال د انجمن اصلاح افاغنه ځنې د «خدائي خدمتگار» سياسي حزب جوړ شو. په دغه مهال قاضي صاحب د خدائي خدمتگارو يو مشر،

ورنگ نه منع شومے و نو د هند دوره ئې شروع کړه او بيا بيا د سياسي فعاليتونو په سر نيول کېده او بندي کېده. وار په وار او وخت په وخت، د واردا، کلکتې، بمبې، سا برمتي، برېلي او المورې په زندانونو کېنې ئې د بند شپې ورځې تېرولې، په هم دغو وختونو کېنې ئې هم د پښتونخوا، خدائي خدمتگار او په دوي کېنې د قاضي صاحب سره ئې روابط موجود وو. دغه حالات، د بابا د ژوند کتاب "زما ژوند او جدوجهد" کېنې مفصل راغلي دي او يو څه لمحې ئې د هغه په ليکونو کېنې څرگندي شوې دي. د بابا د ليکونو په چاپي مجموعه کېنې څلور ليکونه د قاضي صاحب په نامه دي، د دغو ليکونو ځينې ټکي:

«...په اصل کېنې دا خط خو ما د يو خاص کار دپاره» (ولي) ته ليکو، لېکن نن د ليکلو په وخت کېنې زما اراده بدله شوه او زړه په دې مجبوره کړم چې د هغه په ځان تاته وليکم. ماته ستا بچي ډېر يادېږي او د مشرې جينې به دې څه ذکر کوم هغه خو زما زړه ته ډېره نژدې ده. زما د طرف نه هغوي ته مينه محبت او د کور خلقو ته سلام وايه.»⁽¹³⁾

«غني او ولي خوشې کوه مة، کله نا کله ورسره وينه.»⁽¹⁴⁾

«خوږه قاضي عطاء الله جانه! خوشحاله اوسي، د سعد الله جان نه د ملاقات په وخت راته معلومه شوه چې تا ته د خط نه ليکلو زما نه شکايت دے، شايد چې ستا دا خيال وي چې گنې زما نه به تہ هېر شومے ئې.»

وليدم. زما دا تنهائي به ئې محسوسوله او زما نه به ئې تپوس کولو چې تا ته څه تکليف خو نشته؟ ما به ورته وئيل چې جېلخانه خو د تکليفونو ځان دے. زما دا عادت دے چې په جېلخانه کېنې نه څه غواړم او نه شکايت کوم او ټول تکليف په ځان تېروم. شپږ مياشتې تېرې شوې او د څپله وليدل چې صحت مې خراب شو او نور هم خرابېږي نو بغير زما د وېنا نه ئې د صوبه سرحد حکومت ته وليکل چې د څه له يو ملگرې پکار دے او په «گيا جېل» کېنې د څه ملگرې دي. هغه دې، دې جېل خانې ته رابدل شي. هغه قاضي عطاء الله خان ؤ، هغه غريب هلته يواځې ؤ او زما نه هم زيات په تکليف کېنې ؤ. زه به څه ناڅه اوډه کېدم او خوب به راغے او هغه غريب ته خوب نه ورته او نه اوډه کېدے شو. ځکه چې د تنهائي په وجه ئې يو کال هيو خوب نه ؤ کړے. د گيا جېل خانه د هندوستان په ټولو جېلونو کېنې گرمه ده. بله دا چې زه او قاضي صاحب په يوه صوبه بهار کېنې ؤ او ډاکټر صاحب او سعد الله خان په بله صوبه يعنې يوپي کېنې ؤ. ولي سر ريلف گريفتھ زما او د قاضي صاحب ډېر مخالف ؤ نو مونږ دواړه ئې نه يو ځان کولو، د هغه په ځان ئې ماله ډاکټر صاحب راولپړلو چې ډاکټر صاحب راغے مونږ يو بل ته ورتراړه وتو او کال پس ئې قاضي صاحب سعد الله له ولپړه⁽¹²⁾ تر دربو کالو وروستو په 1934 کېنې پرته له خان عبدالغفار خان خان بابا څخه، نور درې واړه مشران آزاد شول.

خان عبدالغفار خان خو له زندان څخه ايستل شومے ؤ، مگر د پنجاب او پښتونخوا صوبو ته له

خدائي خدمتگاري، زياتہ ترقي کړې وه او خلقو کښې پوهه او سياسي شعور پېدا شوه (....) په دغسې سياسي فضا کښې د صوبه سرحد (پښتونخوا) په اسمبلي کښې د صوبې په صدراعظم صاحبزاده عبدالقيوم د نه باور رايه ورکړې شوه او دې سره د صوبې گورنر سرجارج کنگم د خدائي خدمتگارو ليډر ډاکټر خانصاحب ته د وزارت د جوړولو بلنه ورکړه بابا ليکي:

«د وزارت جوړېدلو صلاح مشورې دپاره مولانا ابوالکلام آزاد او بابو راجندرا پرشاد اېبت آباد ته راغلل. د خدائي خدمتگارو د پارټي اسمبلي په ممبرانو کښې چې څوک د وزارت خواهشمند ؤ، هغوي د خدائي خدمتگارانو په ذريعه د خپلو خواهشاتو د پوره کولو دپاره کار شروع کړو. د دې ټولو سرغنه ثمين جان وکيل ؤ. د ده ډېر شوق ؤ چې وزير شي، د قاضي عطاءالله په مقابله کښې ډېر خلق د ده په طرف وو او د دې هم دغه وجه وه چې قاضي صاحب د خپل وزارت دپاره کوشش نه کولو او هېچا ته ئې وئيلي نه وو، تر دې پورې چې ماته ئې هم د دې خبرې کنايتاً هم ذکر نه ؤ کړې» (17)

د خدائي خدمتگارو د مشورو نه وروستو يوه څلور کسيزه کابينه جوړه شوه. په هغې کښې ډاکټر خانصاحب صدراعظم او محمد عباس خان، بنجورام او قاضي عطاءالله خان وزيران شول. قاضي صاحب پکښې د پوهنې (تعليم) وزير ؤ.

د يادونې او ستائني وړ يو خدمت چې په دې موده کښې د معارف په برخه کښې وشو دا د چې

خوږه وروره! زه تا هېرولې نه شم، ستا کوم محبت، قدر او عزت چې زما په زړه کښې د هغه خدائي ته معلوم دے. لېکن زه خو يو قېدي يم، زما دا اختيار خو نشته چې څه وخت غواړم يا چا ته غواړم خط وليکم. زه د جېلخانې خپل خطونه همېشه ليکم» (15)

«خوږه قاضي جان! خوشحاله اوسې. السلام عليكم ورحمة الله وبركاته. ستا خط د پارسل سره رارسېدلې ؤ. لېکن هغه وخت ماله ځکه را نه کړې شو چې زما په حق کښې لا څه ورځې پاتې وې. پرون ما بنام ئې ستا خط ماله را کړو په دې وجه په اول خط کښې ما ستا د خط جواب در نه کړې شو» (16)

خان عبدالغفار خان بابا، د قېدونو او نظربنديو د تېرولو او يو ډول جلا وطنۍ نه وروستو خپل کور او کلي ته راستون شو. په دې موده کښې خدائي خدمتگارو، د عدم تشدد په اساس پردي حکومت سره پوره مقابله کړې وه او د سرو مال زيانونه او زندانونه ئې گاللي وو، بابا ليکي:

«...زه اووه کاله پس خپلې صوبې ته راغلم، زه په 1931 کال کښې گرفتار شوم و او په 1937 کښې راغلم. زمونږ په خلقو ډېر زور زياتے او ظلم شوم ؤ، لېکن د هغوي جذبه مړه شوې نه وه» (....)

«...زما په غېر حاضري کښې حکومت چې څومره ظلمونه کولے شول هغه ئې د صوبې په خلقو او په تېره بيا په خدائي خدمتگارو کړي وو. د خدائي خدمتگاري د بربادۍ دپاره ئې ټولې طريقې استعمال کړې وې خو کامياب شوم نه ؤ، بلکې

تاسو ته به معلومه وي چې زه د حيدرآباد په جېلخانه کېنې يم او په هغه وار د کېنې يم چې ته او قاضي صاحب پکېنې وي، خو تاسو دوه وي او زه يواځې يم او بيا چې ته لاړې نو د قاضي صاحب د ملگرتيا دپاره ماسټر صاحب راغې څه وخت چې زه دلته راغلم او ماته معلومه شوه چې دا هغه ځائ دې چې تاسو درې واړه پکېنې کېد وي نو عجيبه اثر راباندې وشو او هر وخت به تاسو درې واړه راته مخکېنې مخکېنې کېدې او بيا په تېره قاضي صاحب او ماسټر صاحب خو هېڅ وخت زما د زړه نه نه وځي...»⁽¹⁸⁾

په فخر افغان دغه گران ملگرې، د ملت خواخوږې قاضي عطاءالله خان تر څلور کاله بند وروستو د پاکستان حکومت په داسې وخت کېنې له زندانه راوويست چې د ده له ژونده څه پاتې نه وو او دوه درې ورځې وروستو د 1952 کال د فرورې په 17 د 1330 هـ ش د سلواغې په 29 مه د لاهور په ميو روغتون کېنې په حق ورسېدو. انا لله و انا اليه راجعون.⁽¹⁹⁾

قاضي صاحب يو تاريخ جوړونکې شخصيت و ځکه چې د انجمن اصلاح افغانه او بيا د خدائي خدمتگارو د حزب، د عدم تشدد په اصولو د هند د نورو آزادي غوښتونکو تر څنگ د پرله پسې مبارزو په نتيجه کېنې د هند د نيمې وچې خاوره آزاده شوه. اوس په دې خاوره د دريو هېوادونو هند، پاکستان او بنگله دېش بېرغونه رپېري.

- دې حزب او خلقو د افغانستان د استقلال سره هم مرسته کړې ده.

د صوبې په سرکاري بنوونځيو کېنې ابتدائي زدکړه د صوبې د ماشومانو په مورنۍ ژبه (پښتو) واوښتله.

وروستو بيا په الېکشن (عمومي انتخاباتو) کېنې قاضي صاحب د مردان له سيمې څخه انتخاب شو، د انتخاب په نتيجه کېنې د صوبې وزارت د خدائي خدمتگارو له خوا جوړ شو. بيا ډاکټر خانصاحب صدراعظم او قاضي صاحب د ماليې وزير شو.

يو کال وروستو د هند نيمه وچه په دوو هېوادونو، هندوستان او پاکستان ووېشل شوه. د پاکستان د حکومت له خوا انتخابي اسمبلۍ او کابينې ړنگې شوې، په وېش کېنې د پښتونخوا د صوبې د خلقو د سرنوشت د ټاکلو حق ته نه وو کتل شوي، يو مصنوعي ريفرنډم وشو، خدائي خدمتگارو پکېنې برخه وانه خسته.

فخر افغان خان عبدالغفار خان بابا او په زرگونو خدائي خدمتگاران زندانونو ته واستول شول، د قاضي صاحب هم دغه سرنوشت و. د دغو زندانونو يوه خاطره:

کله چې خان عبدالغفار خان بابا په حيدرآباد کېنې زنداني و، نو د خپلو ليکونو په لړۍ کېنې ئې خپل مشر زوئ خان عبدالغني خان ته په يو ليک کېنې ليکلي دي:

«خوږه غني جانه!

عمر دې ډېر پام دې په بڼه شه.

پس د ډېرې ډېرې مينې او محبت نه

کولو دپاره د هغه قام تاريخ يو زبردست سامان دے...»

«... زه د ناوزگار تيا په وجه تر ډېرې مودې په دې مقصد کښې کامياب نه شوم تر دې چې د کال 1931 په دسمبر کښې انگرېزي حکومت زمونږ سياسي جدوجهد برداشت نه کړه شو، نو عام خدائي خدمتگار خو ئې د سرحد په مختلفو جېلونو ورننه ايستل او مونږ څلور کسان يعنې فخر افغان عبدالغفار خان، ډاکټر خانصاحب، سعدالله خان (د ډاکټر صاحب مشر زوئ) او زه ئې د خپلې صوبې نه ډېر لرې د هندوستان په بېلو بېلو جېلونو کښې بنديوان کړو. خو مياشتې خو مونږ بالکل ځان ځان له اوسېدو خو بيا زه او سعدالله خان د بنارس په سنټر جېل کښې يو ځائ شو. دغه وخت ماته يو اوږد فرصت حاصل شو او ما د خپلې زړې ارزو د تکميل دپاره بسم الله ووي، دا کتاب ليکل مې شروع کړل خو دا معلومه خبره ده چې د يو تاريخي کتاب ليکلو دپاره د تاريخي کتابونو مطالعه ډېره ضروري وي او د يو قبدي په حيثيت د کتابونو دپاره زه د خپل جېل د افسرانو د مرستې محتاج وم.»

«... کوم کتابونه چې هغوي مهيا کولې شو، هغوي ماته راوړسول او ما خپل کار شروع کړو، په دې موقع زه د خپل عزيز رفيق سعدالله ډېر زيات ممنون يم چې زما ئې ډېر زيات مدد کړه دے، بلکې اکثر مضامين به ما وې او هغه به ليکل يواځې ليکل نه، بلکې د کتابونو په مطالعه کښې ئې هم ماسره ډېر لاس کړه دے.»

- د پښتونخوا د خاورې د سياسي خپلواکۍ د غوښتنې په سردوي د پاکستان د حکومت په مقابل کښې ودرېدلي او قربانۍ ئې ورکړې دي.

- په پښتونخوا کښې د پښتنو د ملي هويت تشييت او معرفي د دې حزب د فعاليتونو په نتيجه کښې شوې ده او د هغه ځائ د خلقو د ملي شعور په روزنه کښې دې حزب مثبت رول لوبولې دے.

قاضي صاحب تر فخر افغان بابا وروستو د دې حزب د لومړي صف د مخکښانو په لړ کښې يو ممتاز، فعال دانشمند شخصيت ؤ چې د حزب د فعاليتونو د پرمختگ او انکشاف دپاره ئې بې ساري مادي او معنوي مرستې کړې، قرباني ئې ورکړې او د ژوند تر پايه ئې زندانونه گاللي دي.

دې سره دا تاريخ جوړونکې شخصيت د يو دانشور ليکوال په څېره کښې تاريخ ليکونکې څېرندوئ هم ؤ چې د افغاني تاريخ په برخه کښې ئې هم په «پښتون» مجله کښې مقالې خورې کړې دي او هم ئې په څلورو ټوکونو کښې «د پښتنو تاريخ» په نامه کتاب تاليف کړه دے.

د دې کتاب د ليکلو او چاپولو د بهير د ستونزو په برخه کښې به په خپله د هم ده نه واورو:

«هسې خو د ډېرې زمانې نه زما دا شوق ؤ چې زه د خپل پښتون قام تاريخي حالات را جمع کړم او د يو کتاب په شکل کښې ئې قام ته پېش کړم خو په صوبه سرحد کښې د قومي تحريک جاري کېدو او په دې تحريک کښې زما شرکت زما دا شوق نور هم تېز کړو ځکه چې د يو قوم د ذلت او د تباھۍ نه د بچ

تاریخ لیکلې او چاپ کړې د دې ځکه زه د دې «تاریخ جوړونکې، تاریخ لیکونکې» بولم.

دې سره دې علمي حقیقت ته هم متوجه یم چې د هر انسان په هر کار، په تېره بیا د هر لیکوال په هره لیکنه تبصره او انتقاد کېدلې شي، بنائې چې قاضي صاحب د خپل کار، په تېره بیا د دیباچې د لیکلو په مهال دې ټکي ته ملتفت و نو ځکه احتمالي انتقادونه ئې مېدان ته رايستلي او د هغه په ارتباط ئې خپل ځوابونه یا معذرتونه وړاندې کړي دي. لیکي:

«زه دا دعوي نه کوم چې دا تاریخ بالکل مکمل دے، زه چونکې په خپله افغانستان ته تلې نه یم نو په دې کتاب کې د کلو او علاقو نومونه، که بعضې غلط وي نو دا دې زما قصداً غلطې نه شي گنلې، دا به زما مجبوري وي.

- دغسې شاید چې بعضې واقعات مې د حقیقت نه خلاف لیکلي وي نو د دې ذمه واري هم په هغه مورخینو ده د چا د تصنیفاتو نه چې ما اخذ کړې دے. بیا هم ما په خپل وس کوشش کړې دے چې کمزوري او ضعیف روایتونه د نظر نه وغورزولې شي او کوم روایتونه چې ماته قوي بنکارېدل هغه صحیح وگنلې شي.

- زه د کتابونو نومونه دلته لیکل ضروري نه گنم، د کومو نه چې ما فائده اخستې ده، ولې چې هغه په کتاب کې په خپل خپل ځان لیکلي شوي دي، دا کتابونه چونکې اکثر انگرېزانو لیکلي دي، ممکنه ده چې هغوي پکې د خپلې سیاسي پالیسۍ لحاظ کړې وي، بعضې واقعات ئې غلط

څه وخت چې مونږ د جبل نه راغلو، نو زه بیا ډېر سخت ناوژگار شوم او د کتاب مسوده هم دغسې پرته وه آخر ما فیصله وکړه چې ځان له کتاب چاپ کېدل خو ډېر وخت غواړي، نو بڼه به دا وي چې دا کتاب زمونږ په قومي اخبار (پښتون) کېنې په قسطنو کېنې چاپ شي.»

«...ماته ډېرو دوستانو او د تاریخ شوقیانو، چا چې په (پښتون) کېنې څه حصه لوستې وه، خواهش ظاهر کړو چې که دا کتاب ځان له چاپ شي.»

«آخر په 1942 کېنې مونږ بیا ونیوے شو او د پېښور په سنټرل جبل کېنې بنديوان شو، دغه وخت ما بیا غنیمت وگڼلو اراده مې وکړه چې زړه مسوده راوغواړم ځکه چې هغه ډېره صفا نه وه...»

«مسوده مې صفا کړه خو د جبل نه د راوتو سره سم ماته بیا د وزارت کار حواله شو چې په دې کېنې سرگړولو ته هم سرې وژگارېدے نه شي نو ډېره موده مسوده هم دغسې پرته وه.»

«... ما د (پښتون) مدیر عبدالخالق خلیق صاحب ته ووي چې د دې کتاب په چاپ کولو کېنې زما مدد وکړه، خلیق صاحب وعده وکړه او دا د هغه د مرستې نتیجه ده چې (د پښتنو تاریخ) ورومېنې جلد شائع شو.»²⁰

په دې توگه د پښتنو د تاریخ دیباچې نه په تېره بیا د مؤلف د هغو الفاظو نه چې وړاندې شول، دا څرگندېږي چې قاضي صاحب د تاریخ جوړولو په ډېرو سختو او ستونزمنو شرائطو کېنې د پښتنو

کار نه دے اخستل شوه، مگر کله چې د افغانستان ستر مؤرخ، استاد احمد علي کهزاد تالیف (تاریخ افغانستان) پېښور ته او بیا د قاضي صاحب مطالعې ته ورسېد نو د هغه د پښتنو تاریخ د لومړي ټوک، ټولې فورمې چاپ شوې وې او یواځې د کتاب کنډل یا صحافت پاتې ؤ، په هم دغه حالت کېښې قاضي صاحب د پښتنو د اصل نسل په باره کېښې د استاد کهزاد نظر اخستې دے او د کتاب په پائې کېښې ئې چاپ کړې دے، په دې موضوع کېښې په پېښور کېښې د هغه وخت د رائجې نظریې او موجودو ماخذو له مخه قاضي صاحب هم د کتاب په پېل کېښې د پښتنو اصل نسل (سامي) گڼلې دے، مگر د استاد کهزاد د څېړنو له مخه پښتانه آرین گڼل شوي دي.

د پښتنو د اصل نسل په باره کېښې باید ووايو چې د قاضي صاحب د ژوند، فعالیت او لیکوالۍ په مهال په پښتونخوا کېښې دا نظریه بېخي عامه وه چې پښتانه بني اسرائيل دي خو د هغه د کتاب تر بشپړ چاپېدو د مخه له کابل څخه د بناغلي کهزاد کتاب ورورسېد او د پښتنو د آریائي توب په باره کېښې په هغه کتاب کېښې قطعي تاریخي او ژبني عیني شواهد موجود وو نو ئې دا نظر هم د خپل کتاب په پائې کېښې واخست.

ما (خدمتگار) ته دا خبرې په زړه پورې وې د دواړو نظریو په باره کېښې به چې څه لیکنه راورسېدلې، هغه به مې ولوسته، زه په عبراني ژبه نه پوهېدم او اوس هم نه پوهېږم، د سامي ژبو له جملې څخه یواځې عربي کېښې مې ډېر کتابونه لوستي وو او د دې ژبې په گرامر، فونولوژي، صرف او نحو

ښودلي وي نو زه په دې خبره د خپلو تمامو پښتنو نه او خصوصاً د افغانستان د پښتنو وروڼو نه معافي غواړم چې هغوي دې دا زما پالیسي نه گڼي او په دغه لیکلو دې ما معذور وگڼي...»⁽²¹⁾

قاضي صاحب د ټولو پښتنو بیا خصوصاً د افغانستان د پښتنو وروڼو څخه معافي غوښتې ده، تر تعمیم وروستو دغه تخصیص د قاضي صاحب په ذهن کېښې د افغانستان د وروڼو د زیات اهمیت څرگندونه کوي او څرنگه چې د زړه نه زړه ته لار وي او بغض او محبت د دواړو خواوو وي، د افغانستان د لوستونکو، دانشمندانو او روښانفکرانو په نظر کېښې هم قاضي صاحب او هم ئې د پښتنو تاریخ خورا لوړ ارزښت لري.

د افغانستان مؤرخین او په سر کېښې بناغلي میرغلام محمد غبار په خپلو تاریخي څېړنو او لیکنو کېښې د قاضي صاحب تالیف د یو معتبر ماخذ په توگه کارولې دے، د هم دې ضرورت له مخه د قاضي صاحب دا اثر په 1356 هـ ش کال د دې ځائ د څېړندویانو د استفادې په غرض بیا په کابل کېښې چاپ شوه دے. سربېره پر دې ځینې افغاني دانشمندان دا هیله هم لري چې دغه کتاب دې په دري ژبه هم ترجمه شي.

د قاضي صاحب د ژوند، مبارزې او لیکوالۍ په دوران کېښې د استعمار تر چتر لاندې پېښور، له کابل څخه ډېر لرې ؤ نو ځکه قاضي صاحب په خپل ژوند کېښې چرې هم کابل ته نه دے راغلې او د دې سیمې د کلو او قریو د نومونو د سم تلفظ په برخه کېښې په خپل کتاب شکمن دے، د هغه په ماخذونو کېښې چرې هم د بر افغان د لیکوالو له اثارو څخه

اوس دوه ژبني او نژادي: آريائي او سامي خانگي لري.

آريائي ژبې د آرين نسل پورې ارتباط لري چې د لرغونو زمانو له يوې موندنيزې ستې څخه راوتلي دي او دغه مورينه ژبه د آريائي، آرياني، ايرياني، آري، آريک او آريو په نومونه ياده شوې ده. هم دارنگه د سامي ژبو او سني او له منځه تللي لرغوني ژبې او گروپونه هم له يوې سامي موندنيزې ستې څخه راوتلي دي.

نو چې ژبه نژاد پورې تړلې ده د طبيعي بهير او منطق له مخه بايد سپين نژاد د دواړو څانگو يا د آريائي او سامي گروپونو موندنيزه آرينه او مورينه يوه گډه ژبه ومنو چې د لرغوني تاريخ په تيارو کښې ورکه شوې او نوم او نشان ئې هم راپاتې نه دے.

خو که ورته ځير شوو اوس هم مونږ په سامي ژبو کښې د آريائي ژبو او بالعکس عناصر موندلې شو، د هغو په ژوره مطالعه او مقائسه کېدے شي چې د سپين نژاد اړينې، مورينې واحدې ژبې پته ولگېږي چې مشترک، بنسټي عناصر ئې په ټولو يا ډېرو ژبو کښې ځان ښيي. دغه عناصر بيا تصادفي هم نه، بلکې له اصلي موندنيزې ژبې څخه راوتلي او مختلفو څانگو د لارې رارسېدلي عناصر ئې گڼلے شو. (22)

په دې باره کښې ماسره ډېر مثالونه شته چې دلته په هم دې اشاره بسنه کوم او بيرته راگرځم د قاضي صاحب د پښتنو تاريخ ته.

کښې مې مطالعه لرله او نور هم پکښې ننوتم. د آريائي ژبو له جملې څخه پښتو او فارسي زما خپلې ژبې دي. ټول عمر لوستنه، څېړنه، لولونه، ليکنه او مطالعه مې پکښې کړې ده. روسي ژبه مې هم زده شوه، په کابل کښې د فرانسوي ډارمستېټر پښتو څېړنې هم چاپ شوې، د ناروې د مارگنسترن او د اروپا د نورو ختيځ پېژندونکو او ژبپوهانو تگ راتگ افغانستان ته وشو، دوي سره زمونږ ملاقاتونه هم کېدل او د دوي ليکنې هم رارسېدلې، زه هم څو ځله روسيې، چکوسلواکيې، پولېنډ او جرمني ته لاړم، هر وخت هر چرې او له هر چا سره د خپل مطلب په ټکي مې خبرې کړې دي نو زما په ذهن کښې دا خبره بېخي پخه شوه چې پښتو بې له شکه آريائي ژبه ده نو پښتانه هم آريائيان دي.

او دا چې په پښتو کښې ځينې د سامي ژبو لغتونه يا بالعکس هم شته، په دې مې هم زيات غور کړے دے او آخر داسې يوې علمي نتيجې ته رسېدلے يم:

هره ژبه له يو قوم، نژاد او اتنيک پورې تړلې ده، پښتو د پښتنو، انگرېزي د انگرېزانو، جرمني د جرمنيانو، عربي د عربانو ژبه ده. نو پښتو، انگرېزي، جرمني او عربي د ژبو نومونه او پښتون، انگرېز، جرمن او عرب د قومونو او نژادونو نومونه دي.

د هرې ژبې تر شا يو قوم يا نژاد موجود دے، د زمکې پرمخ اوسني مېشت نژادونه، د رنگونو له مخه سپين، تور، زير او سور نژادونه نومول شوي دي، دلته مونږ يواځې سپين نژاد سره کار لرو چې

- د دې تاريخ په علمي، تخنيکي، بېبليو گرافيکي او ادبي ارزښتونو او نورو اړخونو ډېر څه ليکل کېدې شي. زما په نظر څومره او څنگه چې بنائې د دې کتاب ژوره او پراخه مطالعه او کره کتنه لانه ده شوې. دا هر څه د يو ليکوال له خوا د يوې مقالې په معيار کېدې نه شي، بلکې يو پراخ سيمينار ورته پکار دې نو ځکه زه خپلې خبرې د قاضي صاحب په يوه خبره نغاړم چې وائي:
- «د پښتنو تاريخ ډېر اوږد دې، ماصرف د پښتنو تاريخ دوېم دور يعنې د کال 1622 نه تر 1879 پورې رااخستې دې، ورومې هغه دې چې د محمود غزنوي نه شروع شوې دې او د شېرشاه سوري او بهلول لودي پورې رارسېدلې دې، د هغې نه پس دوېم دور شروع شوې دې چې د هغه تاريخ ما وليکلو.
- هو! د قاضي عطاءالله خان، «د پښتنو تاريخ» کښې زمونږ د تاريخي هېواد د لر او بر افغان د هغې دورې د تاريخ يو څو کلونه هم شامل دي چې مونږ نن د هغې د ځلولو لپاره دلته راټول شوي يو، جشن او علمي فرهنگي غونډه مو جوړه کړې ده. بختور دې وي. والسلام
- يادونې:
- 1- د قاضي عطاءالله خان د لنډې بايوگرافي لپاره کتلې شې:
- الف: عبدالروف بېنوا
- ليډران امروزي پښتونستان- کال 1330 هـ ش- صفحات 23-24.
- پښتونستان- کابل- 1330 هـ ش- 470 مخونه.
- اوسني ليکوال درېم ټوک- کابل- 1346 هـ ش- 8-1042 مخونه.
- ب: سرمحقق زلمې هېواد مل- فرهنگ زبان و ادبيات پښتو- کابل- 1356 هـ ش.
- (په دې ماخذ کښې ليکلي دي چې قاضي صاحب په تا کال کښې زېږېدلې دې).
- 2- خان عبدالغفار خان- زما ژوند او جدوجهد- کابل- 1362 هـ ش- 1983م 1-140 مخونه.
- 3- د دې موضوع د زيات تفصيل دپاره کتلې شې:
- تېر ماخذ: 170-180 مخونه.
- 4- تېر ماخذ: 3-182 مخونه.
- 5- تېر ماخذ: 182 مخ.
- 6- تېر ماخذ.
- 7- تېر ماخذ: 3-182 مخ.
- 8- تېر ماخذ: 182 مخ.
- 9- په دې باره کښې د تفصيل دپاره کتلې شې:
- تېر ماخذ: 186 مخ او ورپسې مخونه.
- 10- اوسني ليکوال- 1043 مخ.
- 11- زما ژوند او جدوجهد- 8-547 مخونه.
- 12- تېر ماخذ- 557 مخ او د دغو نيونو او زندانونو د مفصلو حالاتو دپاره:
- تېر ماخذ: 549، 564 مخونه.

الف: کابل، مجله- د افغانستان د علومو اکاډمي- د 2005 اگست ستمبر- 605 مه گڼه- 12، 18 مخونه.

ب: د اسير منگل او سلیم بنگش ترتيب- پښتو- پرون، نن او سبا (د کنونشن مقالې) پښتو ادبي چمن ټل- جنوري 2006م- 38-40 مخونه.

13- د باچا خان ليکونه لومړۍ ټوک- د خپڼدوئې عبداللہ بختاني خدمتگار نقل، مقدمه او تعليقات- کابل- 1363 هـ ش 1984م- 12 مخ. (له سايرمې سنټر جبل احمد آباد څخه، د 14 4 1935 ليک).

14- تېر ماخذ- 35 مخ. (له ذکر شوي جبل څخه د 30 1935 ليک).

15- تېر ماخذ: 87 مخ (له سترک جبل بريلي څخه د 11 1935 ليک).

16- تېر ماخذ 119 مخ (له الموره جبل څخه د 1936 د جولائي ليک).

17- د کابينې د انتخاب، د هغې د کار د دوام، د کار د نتايجو او ستونزو د ټولو مسائلو په باره کښې کتلې شې:

زما ژوند او جدوجهد- 612-642 مخونه.

18- د باچا خان ليکونه دوهم ټوک- د سرمحقق خدمتگار ټولونه، سرريزه او پايلیکونه- پېښور- 1384 هـ ش- 2005م- 46-49 مخونه. په حواله د:

- رهبر، مجله- پېښور- د 1961م د مۍ 16مه- جلد لمبر 5- 26 شماره- لمبر 14- دوهم مخ.

19 اوسني ليکوال- 1047 مخ.

20- قاضي عطاءالله خان- د پښتنو تاريخ- پېښور- د 2004م د مارچ چاپ- د بياچه 3،4 مخونه.

21- تېر ماخذ- 5،4 مخونه.

22- په دې باره کښې ما (خدمتگار) په «پښتو عالمي ادبي کنونشن- پېښور- نشترهال د 2005م کال د مارچ 28 مه، کښې مفصله مدلل وپنا کړې ده. د وېنا د متن لپاره کتلې شې: